

Сцене из живота св. Марка у византијској уметности

МИРЈАНА ГЛИГОРИЈЕВИЋ-МАКСИМОВИЋ

Свети Марко је значајна личност у хришћанској традицији. Но, иако је писац најстаријег канонског Јеванђеља, насталог пре 70, односно пре 64. године наше ере, о њему се не зна много. Сматра се да је његово име Марко римског порекла и да значи чекић.¹ У новозаветним текстовима се више пута помињу особе са тим именом. У *Делима апостолским* се говори о Јеврејину Јовану званом Марко, сину Маријином, у чијој су се кући у Јерусалиму састајали хришћани и где је дошао апостол Петар после избављања из затвора. Јован звани Марко је затим са Варнавом и Савлом отишао у Антиохију, на Кипар, Памфилијски Перг, вратио се у Јерусалим и касније је са Варнавом поново отпловио на Кипар.² У посланицама апостола Павла помиње се Марко, Варнавин нећак и Павлов помагач, а апостол Петар га у својој посланици назива својим сином.³

Многобројне податке о св. Марку наводи Евсевије из Цезареје у *Црквеној историји*. Евсевијева обавештења о св. Марку су разноврсна, али се углавном састоје од понављања и тумачења података из Новог завета или из списка црквених отаца. Тако Евсевије наводи схватања Иринеја, Папије и Климента Александријског да је Марко, ученик Петров, пренео у свом Јеванђељу Петрове проповеди по сећању. Због оваквог писања на основу туђих казивања, Марково јеванђеље се разликује од других.⁴ О Марковом животу Евсевије је потом писао да се прича да је Марко први проповедао у Египту и да је основао цркве, најпре у самој Александрији, а да је после њега први епископ александријски био Аниан.⁵

Традиција по којој је Марко оснивач александријске цркве учврстила се изгледа у Риму око 200. године, а касније се и ширила.⁶ Александријска легенда о св. Марку појавила се у делима разних црквених писаца, као, на пример, Епифанија, Златоустог, и ушла је у *Правила св. апостола*, менологе, минеје, *Ускрињу хронику*. Апокрифна дела св. Марка, састављена највероватније средином IV века у Александрији, настала су на основу ове александријске легенде и преписивана су и превођена од краја IV века. Средином VII века појавила се изгледа аквилејска легенда о св. Марку као оснивачу цркве у Аквилеји, и о преносу његових моштију у ту новоосновану цркву. Нешто касније, вероватно почетком IX века, настала је венецијанска легенда о преносу моштију св. Марка из Александрије у Вене-

цију, а прича о поновном проналажењу моштију крајем XI века.⁷

У самој Александрији може да се прати традиција о св. Марку као оснивачу тамошње цркве тек од III века, када се после два века постојања и рада тамошње црквене организације испољила потреба за значајним оснивачем цркве. Према сведочењу епископа и мученика св. Петра Александријског, почетком IV века постојао је мартирijум или ораторијум св. Марка на источном делу Александрије, поред „Великих врата“. За време патријарха Ахилија, ораторијум св. Марка је постао парохијска црква у којој је Арије служио. После арапских освајања Александрије, црква св. Марка је била спаљена 640. године, а затим је обновљена 680. године за време патријарха Јована III.⁸ Црквени писци, као што је св. Софроније, помињу гробље св. Марка у предграђу Александрије, а од Халкедонског васељенског сабора, 451. године, у Александрији се служи Литургија св. Марка.⁹

Апостол и јеванђелист Марко често је представљан у византијској уметности. У рановизантијским споменицима, од IV века се појављивао као један од јеванђелиста у различитим сценама уз Христа, а од VI века уз Богородицу и Јована Крститеља. Марков портрет је сликан у рукописима, као и портрети других јеванђелиста, испред његовог новозаветног текста од VI века па надаље, а од X—XI века портрету се додаје и симбол јеванђелиста.¹⁰

¹ X. LéonDufour, *Dictionnaire du Nouveau Testament*, Paris 1975, 90—91, 355.

² Дјел. 12, 12, 25; 13, 5, 13; 15, 37, 39.

³ Кол. 4, 10; 2 Тим. 4, 11; Филим. 23; 1 Пет. 5, 13.

⁴ Eusèbe de Césarée, *Histoire ecclésiastique* I, éd. G. Bandy (Sources chrétiennes 31), Paris 1952, III, XXXIX, 15, p. 153; II, (Sources chr. 41), Paris 1955, V, VIII, 3, p. 36, VI, XIV, 6, p. 107.

⁵ Eusèbe de Césarée, *op. cit.* I, II, XVI, 1, p. 71, II, XXIV, 1, p. 91.

⁶ F. Cabrol — H. Leclercq, *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*, X, Paris 1932, 1739; Eusèbe de Césarée, *op. cit.*, I, p. 71, η. 1; M. Kramer, *Koptische Buchmalerei*, Recklinghausen 1964, 7.

⁷ R. A. Lipsius, *Die apokryphen Apostelgeschichte und Apostellegenden*, II/2, Braunschweig 1884, 321—353; F. Cabrol — H. Leclercq, *op. cit.*, 1739—1740.

⁸ R. A. Lipsius, *op. cit.*, 338; F. Cabrol — H. Leclercq, *op. cit.*, 1098—1101, 1111—1112, 1117; K. Wessel, *Coptic Art*, New York 1965, 65, 121; P. Maraval, *Lieux saints et pèlerinages d'Orient. Histoire et géographie des origines à la conquête arabe*, Paris 1985, 316.

⁹ F. Cabrol — H. Leclercq, *op. cit.*, 1117, 1193—1194.

¹⁰ *Lexikon der christlichen Ikonographie*, I, Rom—Freiburg—Basel—Wien 1969, 696—713; *Reallexikon*

Са осталим јеванђелистима св. Марко је увршћен међу дванаесторицу апостола, па се од IV века његове представе умножавају. Тако је представљен међу апостолима на саркофагу из Арла (IV век), на ампулама из Монце (VI век), помиње се у Теодориховом маузолеју у Равени и приказан је на мозаику у апсиди Св. Катарине на Синају. У монументалном сликарству св. Марко се слика као јеванђелист у пандантифима, а међу апостолима у такозваним литургијским сценама као што су *Причешће апостола*, *Вазнесење*, *Силазак св. Духа*, *Успење Богородице*.¹¹

Посебну групу чине сцене које се баве догађајима из живота јеванђелиста и апостола Марка. У византијској уметности срећу се само три теме: проповед, покрштавање и мученичка смрт. На њима се св. Марко појављује најчешће са осталим апостолима.

Према сачуваним споменицима и подацима о њима, у IX веку су паралелно приказиване све три теме. Оне су очигледно биле изабране зато што садрже основне задатке апостола и, за хришћанство, најважније догађаје у њиховом животу. Христос је, и сам учећи, тражио од својих ученика да најпре проповедају, а затим да крсте. Следећи његов пример у ширењу новог учења, апостоли су настављали и преносили даље и модел новог начина живота, који се на земљи завршавао мученичком смрћу.¹²

Сцене *Проповеди дванаесторице апостола*, међу којима је и св. Марко, сачуване су у византијским псалтирима, као што су *Хлудовски*, *Псалтир* из Британског музеја Add. 19 352, затим на слоновачи такозваног Градо престола, а постојале су и у цркви Св. апостола у Цариграду.

У *Хлудовском псалтиру* (Државно-историјски музеј у Москви, No 129d) са минијатурама из IX века, на fol. 17, уз 19. псалам, стих 4 (односно Пс. 18, 5) на маргинама су насликана дванаесторица апостола како проповедају.¹³ Апостол Марко би могао да буде четврти апостол с лева на десно у четвртом реду, на доњој, водоравној, маргини (сл. 1). На левој страни приказан је апостол како седи, десном руком благосиља, а у левој, изгледа, држи свитак, и обраћа се групи људи на десној страни. На основу лика апостола који одговара његовом опису у *Делима св. Марка* и према изгледу слушаца, који налице на Месаритов опис Александринаца, може се закључити да је овде приказан св. Марко како проповеда.¹⁴

Слична представа *Проповеди св. Марка* сачувана је у слоновачи такозваног Градо престола (Museo del Castel Sforcesco), на једној од пет сцена посвећених св. Марку, које су настале пре X века, вероватно у Сирији, Палестини или Египту. На овој сцени св. Марко стоји, држи Јеванђеље и проповеда (сл. 2), а њему се обраћају слушаоци.¹⁵ За разлику од

Сл. 1. Хлудовски псалтир (No 129d), Москва, fol. 17, Проповед апостола (према М. В. Щепкина, Миниатюры...)

Fig. 1. Psautier de Chludov (№129d), Moscou, fol. 17, Prédication des apôtres (d'après M. V. Щепкина, Миниатюры...)

сцене у *Хлудовском псалтиру*, овде је св. Марко приказан са мање косе, док су слушаоци такође у кратким туникама, али са украшенијом одећом и дужом косом.

Сцена *Проповеди апостола* постоји и на минијатури у *Псалтиру* Add. 19 352 (Британски музеј у Лондону), преписаном 1066. године у Цариграду. уз псалам 19, стих 4 (Пс. 18, 5), на fol. 19v, на доњој маргини насликан је св. Марко, између јеванђелиста и апостола Матеја и Луке (сл. 3). Као и у *Хлудовском псалтиру*, св.

zur byzantinischen Kunst, Stuttgart 1968—1969, Bd. II, Lief. 11—12, 451—507. 508—516: В. Н. Лазанев.

История византийской живописи, Москва 1986, Эвангелисты, 321; G. Galavaris, *The Illustrations of the Prefaces in Byzantine Gospels*, Wien 1979, 36—49, et passim; R. Nelson, *The Iconography of Preface and Miniature in the Byzantine Gospel Book*, New York 1980, 16—74, et passim.

Сл. 2. Слоновача тзв. Градо престола, Милано, Св. Марко проповеда (према К. Weitzmann, *The Ivories...*)

Fig. 2. Ivoire, appelée Chaire de Grado, Milan, Saint Marc prêchant (d'après K. Weitzmann, *The Ivories...*)

Сл. 3. Британски псалтир Add. 19 352, Лондон, fol. 19v, Проповед апостола (према А. Heisenberg, *Grabeskirche...*)

Fig. 3. Psautier britannique Add. 19 352, Londres, fol. 19v, Prédication des apôtres (d'après A. Heisenberg, *Grabeskirche...*)

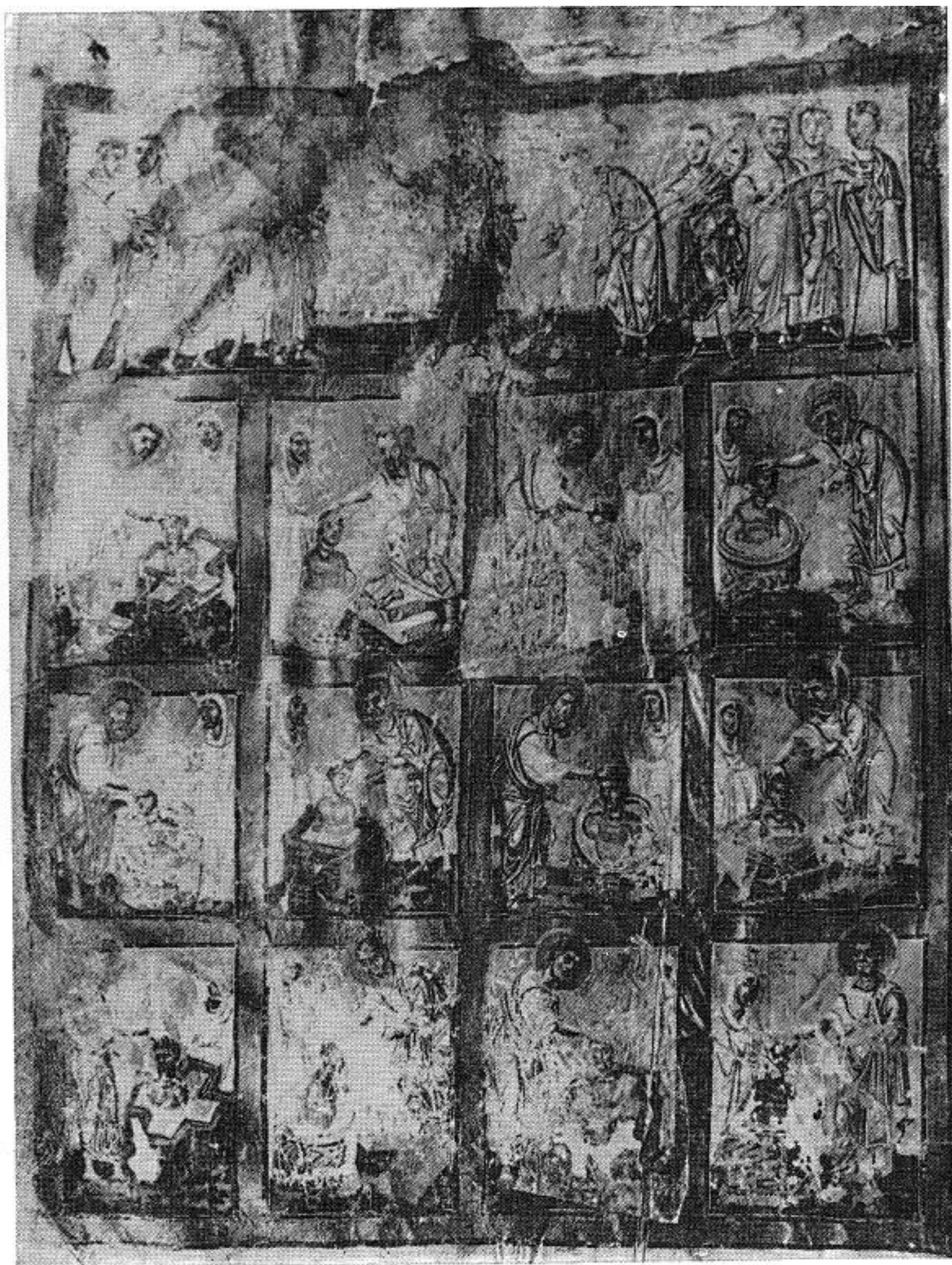
¹¹ G. de Jerphanion, *Quels sont les douze apôtres dans l'iconographie chrétienne?* La vois des Monument I (Paris 1930) 193—197; Г. Σωτηρίου, Τὸ μωσαϊκὸν τῆς Μεταμόρφωσιν τοῦ Καβολικοῦ τῆς Μονῆς Σινά Atti deilo VIII Congresso Intern. di Studi Bizantini, II/2, Roma 1953, 249—250, tav. LXXX, πίν. 7a; Γ. Μ. Σωτηρίου, Εἰκάνεστὴς Μονῆς Σινά, I, ΑΕῆναι 1956, πίν. 6, II, Αθήναι 1958, 4—5; *Reallexikon der christlichen Ikonographie* III, Wien 1961, 214—222; *Reallexikon zur byzantinischen Kunst*, Stuttgart 1963, Bd. I, Lief. 2, 227—239; Sinai., *Treasures of the Monastery of Saint Catherine*, Athens 1990, 62, fig. 2; М. ГлигоријевићМаксимовић, *Почети приказивања јеванђелиста међу апостолима у византијској уметности*, Свеске 23 (Београд 1992) у штамп.

¹² Mat. 28, 19; Л. Мирковић, *Православна литургија* II, Београд 1967 (2), 10—50; Ibid. I, Београд 1965 (2) 292—296; Д. Љ. Милетић, *Библијскобогословски речник*, Београд 1977 (2) 11, 12, 133, 169; Daniel — Rops., *L'église des apôtres et des martyrs*, Genève—Paris 1948, 221—225.

¹³ М. В. Щепкина, *Миниатюры Хлудовской псалтыри*, Москва 1977. 269, 288.

¹⁴ R. A. Lipsius, *op. cit.*, II/2 335; N. Mesarites, *Description of the Church of the Holy Apostles at Constantinople*, greek Text ed. with Transl., Coment, and Introd. by G. Downey, *Transaction of the American Philosophical Society*, N. S. v. 47, Philadelphia 6, Dec. 1957, 876—877, 905.

¹⁵ K. Weitzmann, *The Ivories of the so-called Grado Chair*, *Studies in the Arts at Sinai*, Princeton, New Jersey 1982, 119—164, fig. 7.

Сл. 4. Paris. gr. 510, fol. 426v, Христос шаље апостоле и апостоли крсте (према Н. Омонт, Miniatures...)

Fig. 4. Paris. gr. 510, fol. 426v, Le Christ envoyant les apôtres et les apôtres administrant le baptême (d'après H. Oumont, Miniatures...)

Марко седи са свитком у руци и проповеда групи слушаца у кратким туникама. Уз Маркову главу сачуван је грчки натпис. Раније је већ запажено да се приказивање народа пред св. Марком, у кратким туникама, на овој минијатури, слаже с описом мозаика *Проповед св. Марка* из цариградских Св. апостола, Николе Месарита и са црквеном традицијом о св. Марку. Због тога је закључено да је на овој минијатури представљена проповед св. Марка становницима Александрије.¹⁶

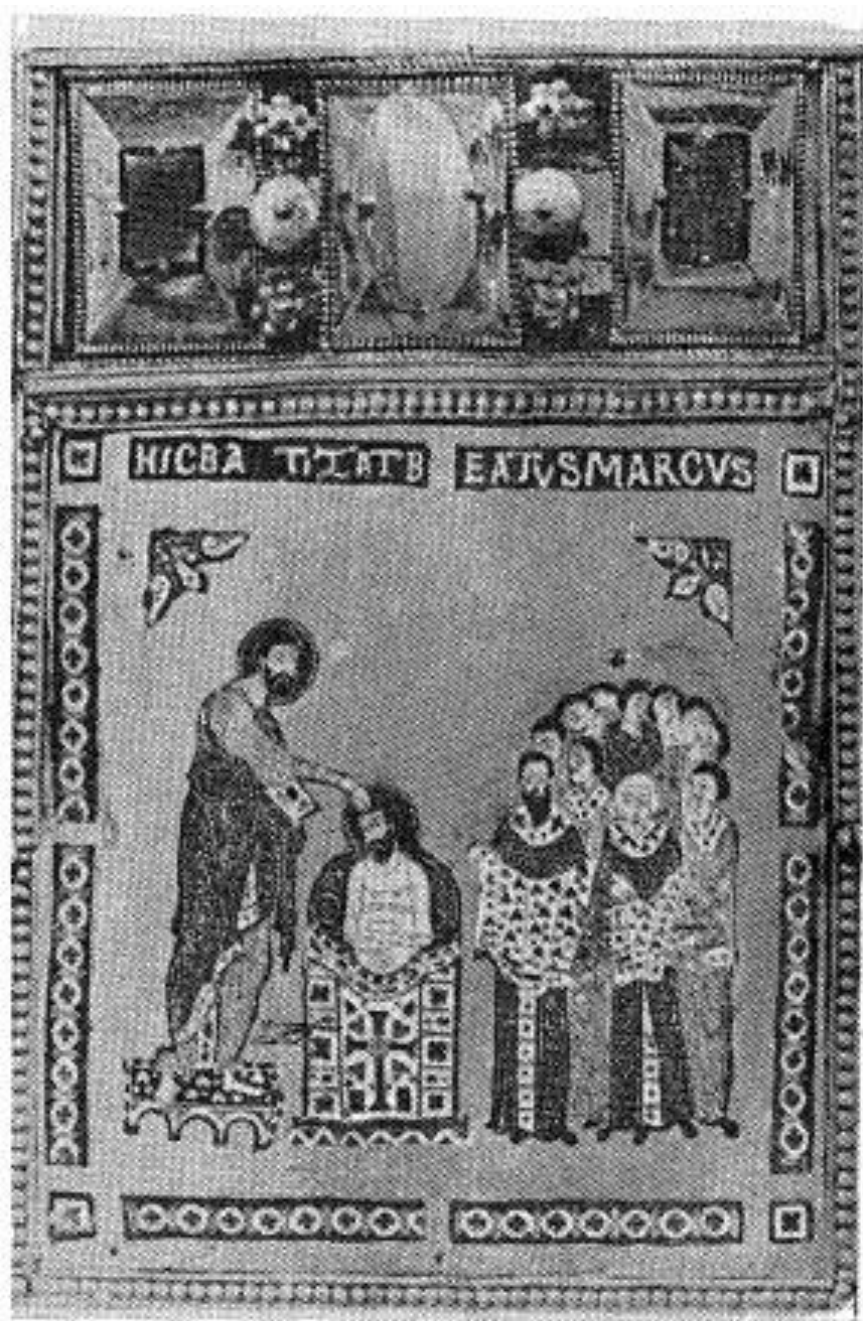
Према опису Николе Месарита, познато је да је у цркви Св. апостола у Цариграду био представљен св. Марко заједно са другим апостолима, у западном краку цркве. На северном делу западног свода, св. Марко је био приказан како проповеда становницима Александрије. Према речима Месарита, св. Марко, најпобожнији од апостола, успео је да још више уозбиљи лица Александринаца, који су већ били достојанствени и озбиљни, за разлику од већине варварских народа, и који су били одевени у достојанствене кратке тунике.¹⁷

Сцене које илуструју другу тему посвећену св. Марку — покрштавање, сачувале су се на слоновачи такозваног Градо престола, у рукопису Paris, gr. 510 и на Златној олтарској пали (Pala d'oro). На плочи од слоноваче представљен је св. Марко како крсти Аниана и његову породицу испред зида Александрије.¹⁸ Овај догађај је детаљно описан у *Делима св. Марка* и представља наставак александријске традиције о св. Марку.¹⁹

У рукопису *Хомилија Григорија Назијанског*, Paris, gr. 510, из око 880. године, на fol. 426v, као илустрација Христових речи којима позива апостоле да уче и да крсте²⁰, представљена су *Дванаесторица апостола како крсте* (сл. 4). Апостол Марко, у средњем реду, последњи слева надесно, стоји и спушта руку на главу младића у крстионици, а иза које стоји катихумен.²¹ Ова сцена, иконографски истоветна као и осталих једанаест, не представља неки одређени тренутак покрштавања, већ симболизује делање апостола, као испуњење Христовог налога ученицима.

Сцена крштења на Златној олтарској пали, емаљу цариградске израде из 1105. године, једна је од десет представа посвећених св. Марку (сл. 5). На овој сцени св. Марко крсти са Јеванђељем у руци и у присуству једанаест личности. Према сличности са представама на којима св. Марко крсти на слоновачи, у *Хомилијама Григорија Назијанског* и на мозаицима у цркви Св. Марка у Венецији, закључено је да сцена у емаљу највероватније представља крштење Аниана, будућег епископа александријског.²²

У илустрацијама првих двеју тема, проповеди и покрштавања, сцене са св. Марком се појављују као део двеју целина — циклуса посвећеног дванаесторици апостола или циклуса посвећеног св. Марку. Тако на минијатурама

Сл. 5. Pala d'oro, Венеција, Св. Марко крштава (према W. F. Volbach, *Gli smalti...*)

Fig. 5. Pala d'oro, Venise, Saint Marc administrant le baptême (d'après W. F. Volbach, *Gli smalti...*)

псалтира, *Хлудовског* и оног из Британског музеја, затим проповеди Григорија Назијанског и на мозаицима из Св. апостола у Цариграду, св. Марко је приказан како проповеда или крсти као један од дванаесторице апостола. Другој целини — циклусу св. Марка — припадају сцене проповеди и крштавања на слоно-

¹⁶ R. A. Lipsius, *op. cit.*, II/2 321—346; A. Heisenberg, *Grabeskirche und Apostelkirche. Zwei Basiliken Konstantins*, II, Leipzig 1908, 154—160, Taf. VI; S. Der Nersessian, *L'illustration des psautiers grecs du Moyen âge II*, Londres, Add. 19.352, Paris 1970, 22, fig. 34.

¹⁷ N. Mesarites, *op. cit.*, 876—877, 905; A. Heisenberg, *op. cit.*, II, 141—145. ¹⁸ K. Weitzmann, *op. cit.*, fig. 9.

¹⁹ R. A. Lipsius, *op. cit.*, II/2, 323—333.

²⁰ Mat. 28, 19.

²¹ H. Omont, *Miniatures des plus anciens Manuscrits grecs de la Bibliothèque Nationale du VIe au XIVe siècle*, Paris 1929, 10, 11, 14, pis. LVI, XXII; A. Heisenberg, *op. cit.*, 160—165, Taf. IX.

²² W. F. Volbach, *Gli smalti della Pala d'oro, Il Tesoro di San Marco*, I, La Pala d'oro, Firenze 1965, 33—34, tav. XXXVII; O. Demus, *The Mosaics of San Marco in Venice*, Washington 1984, 1/1, 59—60; R. A. Lipsius, *op. cit.*, II/2, 332—333.

Сл. 6. Paris. gr. 510, fol. 32v, Мучење апостола
(према Н. Omont, Miniatures...)

Fig. 6. Paris gr. 510, fol. 32v, Martyre infligé aux
apôtres (d'après H. Omont, Miniatures...)

вачи такозваног Градо престола и на емаљу Златне пале. Временски, према сачуваним представама, илустрације ових двеју тема могу се пратити на споменицима од IX до XII века.

Сцене које приказују мучења св. Марка су многобројне и појављују се у дугом периоду — сачуване су од IX до XVII—XVIII века. Ове сцене такође чине делове двеју целина: циклуса дванаесторице апостола и менолога — црквеног календара. У оквиру ових целина, мучење св. Марка је различито приказано. У циклусу посвећеном дванаесторици апостола постоје две врсте представа: батинање св. Марка и вучење по камењу. На сценама из менолога разликују се три врсте представа: стојећа фигура или попрсје св. Марка, батинање и вучење по камењу.

Најстарије сачуване представе *Мучења св. Марка* припадају циклусу мучења апостола и налазе се у рукопису *Хомилија Григорија Назијанског*, Paris, gr. 510, и на бронзаним вратима из цркве San Paolo fuori le mura у Риму. У рукопису Paris, gr. 510, на fol. 32v, у другом реду одозго, у средини је представљено мучење св. Марка (сл. 6). Апостол Марко лежи на тлу, а испред њега крвник, нагнут ка њему, замахује батиницом према његовој глави. У позадини су приказани колонада и дрвеће, а изнад сцене је сачуван натпис са именом апостола.²³ Ова мала сцена илуструје легенду из *Дела св. Марка*, кога су убили неверници, вукући га улицама Александрије и тукући га тољагом.²⁴

На бронзаним вратима, цариградском раду из 1070. године, за базилику San Paolo fuori le mura у Риму, постојала је међу представама смрти апостола и сцена *Мучења св. Марка у Александрији*. На тој сцени св. Марко је приказан како лежи на земљи, а уз њега су још две личности: један младић држи канап којим је везан апостол, а други бије св. Марка тољагом.²⁵ Обе сцене, ова са бронзаних врата и она претходна из рукописа Paris, gr. 510, илуструју легенду из *Дела св. Марка*.²⁶

Циклусу дванаесторице апостола припадају још две сцене које се, по свој прилици, односе на св. Марка. Једна се налази у капели изнад ђаконикона у Св. Софији у Охриду, а друга у наосу Матеича. Међу фрескама с краја XI или с почетка XII века, у капели на спрату Св. Софије у Охриду, на којима су представљена мучења и сахране дванаесторице апостола, претпоследња би могла да се односи на св. Марка.²⁷ На северном крају источног зида сачуван је део сцене на којој се виде везане руке апостола, део ногу и два узвишења — брда. С обзиром на видљиве остатке фреске и начин мучења: вучење и батинање, којима је подлегао св. Марко, чини се да би ова сцена могла да илуструје управо његово мучење.

Сл. 7. Матеич, североисточни пиластер наоса, Јеванђелист Лука и Смрт јеванђелиста Марка (фото Народни музеј у Београду)

Fig. 7. Matéič, pilastre nord-est du naos, Évangéliste Luc et Mort de l'évangéliste Marc (photo Musée National de Belgrade)

Друга сцена за коју сматрамо да се односи на св. Марка, а припада циклусу посвећеном апостолима, налази се у Богородичиној цркви у Матеичу, на североисточном пиластру наоса, у првој зони изнад стојећих фигура. На фресци из 1356—1360. године, која је састављена из две целине, у горњем левом делу представљен је јеванђелист Лука како слика Богородицу, док је у доњем десном делу приказана сцена мучења или смрти (сл. 7), у

²³ H. Omont, *op. cit.*, 11, 14, pl. XXII.

²⁴ R. A. Lipsius, *op. cit.*, II/2, 334, 336—344.

²⁵ R. A. Lipsius, *op. cit.*, II/2, 334, 336—344; J. Myslivec, *Dvě studie z dějin byzantského umění*, Praha 1948, 95—96; *Lexikon der christlichen Ikonographie*, I, 170.

²⁶ R. A. Lipsius, *op. cit.*, II/2, 334, 336—344. ²⁷ П. Миљковикепек, *Материјали за историјата на средновековното сликарство во Македонија*, II Циклусот страданија апостолски од Св. Софија во Охрид, Изданија на Археолошкиот музеј во Скопје, Зборник III (Скопје 1961) 99—105; G. Babić, *Les chapelles annexes des églises byzantines, Fonction liturgique et programmes iconographiques*, Paris 1969, 111—117; В. Ј. Ђурић, *Византијске фреске у Југославији*, Београд 1974, 12, 181, н. 6, са старијом литературом.

којој наог светитеља, кратке косе и кратке браде, везаног за ноге, вуку по стењу двојица младића. С обзиром на начин мучења и изглед светитеља, као и на то да је приказан са једним јеванђелистом, по свој прилици је на овом делу фреске представљена смрт апостола и јеванђелиста Марка.²⁸

Сачуване сцене *Мучења апостола Марка*, које припадају циклусима посвећеним дванаесторици апостола, показују да су се најпре појавиле представе мучења батинањем, крајем IX века, да се у XI веку напоредо приказују батинање и вучење а да се само вучење слика крајем XI и средином XIV века.

Међу илустрацијама менолога, најстарије сцене посвећене мучењу св. Марка потичу из XI века, из времена појављивања оваквих циклуса.²⁹ Сачувале су се скоро истовремене представе на минијатури у рукопису Тбилиси А 648 (такозваном *Јефимијевском синаксару* или *минеју Давидгарецијске пустиње*), из 1030. године, и на синајској икони менолошког тетраптиха из XI века. У рукопису Тбилиси А 648 приказана је за 23. април стојећа фигура св. Марка на златној позадини.³⁰ На синајској икони менолошког тетраптиха, у VI реду одозго, у петој сцени слева надесно, представљена је сцена вучења по камењу. На левој страни сцене св. Марко лежи на тлу, а на десној

младић вуче св. Марка везаног за ноге и окреће се ка апостола.³¹

У оквиру менолога на фрескама св. Марко је представљен под 25. априлом, даном којим се слави његова мученичка смрт, у попрсју у Грачаници, а у Дечанима и Козји како стоји.

У Грачаници, на фрескама из 1321—1322. године, на јужном зиду јужног брода, св. Марко је насликан у попрсју како држи Јеванђеље у левој руци.³² Уз лик апостола сачуван је натпис: *† СТИ МАРЪКЪ † КЕ.*

Стојећа фигура св. Марка насликана је и у менологу Дечана, из 1348—1350. године. У средњем броду, у тимпану изнад западних врата (сл. 8), представљен је св. Марко са Јеванђељем у левој руци.³³ Изнад њега је сачуван и натпис: *† КЪ КЕ. СТИ † СУ(АНГЕ) ЛНО-ТЯ МАР-КА.*

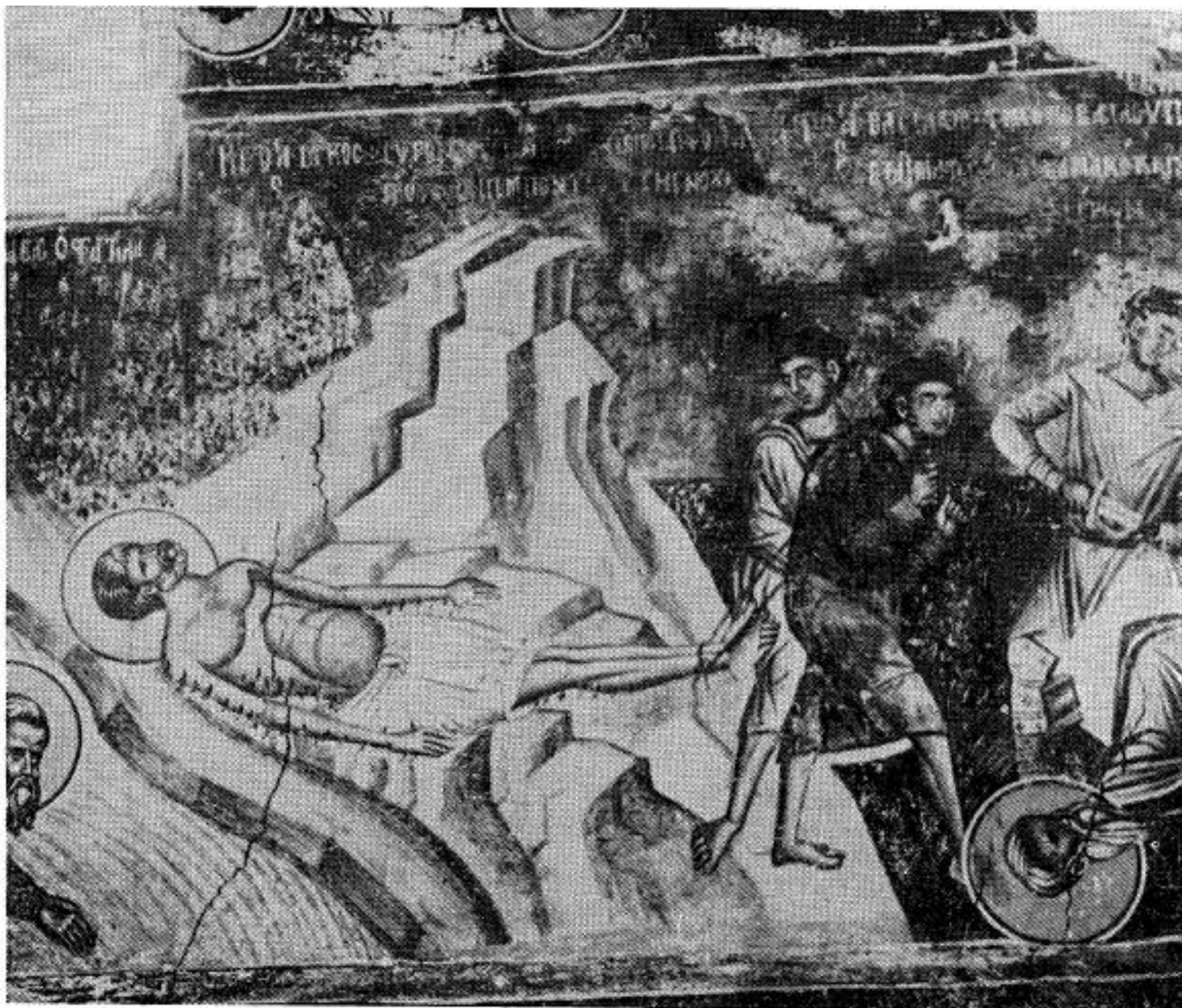
Слична представа св. Марка како стоји, сачувана је и међу илустрацијама црквеног календара, из 1386. године, у припрати цркве у Козји (Влашка). На источном зиду, у шестој зони одозго, под 25. априлом, уз лик св. Марка се још види део натписа са именом јеванђелиста на старословенском језику.³⁴

Сцене *Мучења св. Марка* у менолозима сачувале су се у *Синаксару* из Патријаршијске

Сл. 8. Дечани, средњи брод, тимпан изнад западних врата, Св. Марко, црквени календар (према Б. Бошковић — В. Петковић, Дечани)

Fig. 8. Dečani, nef centrale tympan surmontant le portail occidental. Saint Marc, ménologe (d'après Dj. Bošković et V. Petković, Dečani)

Сл. 9. Трескавац, западни зид северног дела спољашње припрате, Мучење св. Марка (фото В. Ј. Бурић, Институт за историју уметности)

Fig. 9. Treskavac, mur occidental de la partie nord de l'exonarthex. Martyre infligé à saint Marc (Photo V. J. Đurić, Institut d'histoire de l'art, Belgrade)

библиотеке у Јерусалиму, Hierosolym. (Ag. Sava) 208, из XII века, затим у манастиру Трескавцу из 1334—1343. и у *Менологу* из оксфордске Бодлејане из XIV века. У *Синаксару* Hierosolym. (Ag. Sava) 208, на fol. 91v, мучење св. Марка је једна од илустрација 30. јуна — Сабора дванаесторице апостола.³⁵ У Трескавцу се сцена за 25. април, *Мучење св. Марка*, налази на западном зиду северног дела спољашње припрате (сл. 9). На њој је апостол Марко насликан како лежи, наг, са тканином око бокова, а двојица младића га везаног за ноге вуку по стењу. Изнад сцене је грчки натпис са стиховима Христофора Митиленског у којем се каже о смрти апостола³⁶:

„Убице свлачећи Марка на земљу Нису знале да га шаљу на небо.”

Слична сцена *Мучења св. Марка* се сачувала у *Менологу* из Бодлејане, Охон. Bodleian gr. th. f. 1. На fol. 37r, под 25. априлом приказана је смрт апостола Марка.³⁷

²³ J. Myslivec, *op. cit.*, 104—105, obr. 39; овај аутор сматра да је ту приказано мучење апостола Луке; Н. Окуњев, *Грађа за историју српске уметности*, 2. Црква свете Богородице — Матеевч, ГСНД VII—VIII (Скопље 1930), 108, сл. 16, и овај аутор мисли да је на овој сцени приказан апостол и јеванђелист Лука, иако нема података да је он трпео ову врсту мучења; В. Ј. Ђурић, *op. cit.*, 71, 215.

²⁹ П. Мијовић, *Менолог*, Београд 1973, 106.

³⁰ П. Мијовић, *op. cit.*, 192—194; Г. Алибегашвили, *Художественный принцип иллюстрирования грузинской рукописной книги XI — начала XIII веков*. Тбилиси 1973, 13—14, 27, сл. 25в.

³¹ Г. М. Σωτηρίου, *op. cit.*, I, εικ. 136, II, 121—123.

³² П. Мијовић, *op. cit.*, 71—72, 297, ex. 27; Б. Тодић, *Грачаница, Сликаство*, Београд—Приштина 1988, 103.

³³ Б. Бошковић — В. Петковић, *Дечани II*, Београд 1941, 17, пл. СХХVI; П. Мијовић, *op. cit.*, 73, 338, ex. 50.

³⁴ П. Мијовић, *op. cit.*, 75—76, 357, ex. 61.

³⁵ П. Мијовић, *op. cit.*, 203. Податак о којој се врсти мучења св. Марка ради на овој сцени није био приступачан.

³⁶ П. Мијовић, *op. cit.*, 313, ex. 39, сл. 160; М. Глигоријевић-Максимовић, *Сликани календар у Трескавцу и стихови Христофора Митиленског*, Зограф 8 (Београд 1977), 52. ³⁷ П. Мијовић, *op. cit.*, 205.

Сачуване представе *Мучења апостола Марка* у менолозима показују сличне одлике као и сцене *Мучења св. Марка* у циклусима посвећеним апостолима. Од XI века, када се појављују скоро истовремено стојећа фигура и сцена вучење апостола, чешће се слика представа вучења апостола или стојећа фигура од сцене батинања. На сличан начин се јављају илустрације мучења св. Марка и у латинским рукописима, у којима се осим вучења и батинања представља и каменовање св. Марка.³⁸

Сцене мучења св. Марка, иконографски врло сличне календарским представама, појављују се често у поствизантијском сликарству. Такве сцене налазимо у календарима манастира на Метеорима, у Костуру, приказима смрти апостола у Арбанасима, румунским и другим споменицима, који су задржали византијску иконографску традицију.³⁹

Осим ових трију тема посвећених св. Марку, постоје и циклуси који опширније илуструју његов живот. Најстарије сцене које припадају циклусима св. Марка сачуване су на слоновачи тзв. Градо престола и на Златној пали из Св. Марка у Венецији. Од такозваног Градо престола, насталог пре X века, пореклом из Сирије, Палестине или Египта, у слоновачи је сачувано пет плоча. Поред, проповеди и крштавања Аниана и његове породице, о којима је већ било речи, постоје још сцене: *Св. Марко исцељује Аниана* (сл. 10), *Св. Марко посвећује Аниана* и део плоче и сцене на којој се види само св. Марко. Према садржини, ове сцене се односе на боравак св. Марка у Пентаполису и у Александрији, а илуструју стара апокрифна *Дела јеванђелиста*.⁴⁰

Златна пала, чији је доњи део завршен 1105. године у Цариграду, поседује циклус од десет сцена посвећен св. Марку.⁴¹ Испитивање садржине ових сцена показује да оне илуструју делимично стара *Дела Маркова*, а делимично западњачку легенду о св. Марку. Тако сцене *Св. Марко крштава*, *Св. Марко уништава идола*, *Св. Марко исцељује Аниана* (сл. 11), *Св. Марко држи службу с конопцем око врата* и *Христос се јавља св. Марку у затвору*, имају за подлогу стару традицију — *Дела апостола Марка*.⁴² Осталих пет сцена: *Св. Петар даје Марку епископски штап*, *Св. Марко представља Хермагору св. Петру*, *Отмица Марковог тела из Александрије*, *Преношење Марковог тела бродом* и *Примање реликвија у Венецији*, илуструју западњачке легенде. За прве две од ових сцена постоје подаци и у аквилејској легенди и у легенди Ordericus Vitalisa из 1141. године.⁴³ Сцене које приказују отмицу моштију, њихово преношење и долазак у Венецију, заснивају се на легенди Ordericus Vitalisa из *Црквене историје* и на венецијанској легенди о св. Марку, чије су главне редакције постојале у XI веку. О преносу моштију св. Марка најпре у Аквилеју говори

Сл. 10. Слоновача тзв. Градо престола, Милано, Св. Марко исцељује Аниана (према K. Weitzmann, *The Ivories...*)

Fig. 10. Ivoire appelée Chaire de Grado, Milan, Saint Marc guérissant Anian (d'après K. Weitzmann, *The Ivories...*)

старија аквилејска традиција, а затим се ова прича у венецијанској легенди преноси на Венецију.⁴⁴

С обзиром да је венецијански дужд наручио Златну палу из Цариграда⁴⁵ за олтар цркве Св. Марка, јасна је појава циклуса св. Марка на њој. Но, избор тема у овом циклусу показује делимично ослањање на старију, александријску традицију, која је ушла касније у аквилејску и у венецијанску легенду о св. Марку. Овакво преплитање традиција чини циклус св. Марка, изведен у емаљу, споном из-

међу два врло различита тока приказивања догађаја из старих *Дела св. Марка*.

Илустровање живота св. Марка, какво је започето на Златној пали, доживело је процват на мозаицима цркве Св. Марка у Венецији, насталим под византијским утицајима.⁴⁶ Само у току XIII века, у њој је настало пет циклуса посвећених патрону цркве. Најстарији од њих се налази на северном зиду галерије у хорској капели св. Петра. На мозаицима из око 1200. године приказано је једанаест епизода из живота св. Марка. Прве три сцене се односе на Марков боравак у Аквилеји, следеће две се баве Хермагором, Марковим наследником у Аквилеји, затим две сцене описују Марков боравак у Пентаполису, а последње четири приказују догађаје у Александрији.⁴⁷ Као и на Златној пали, и у овом циклусу се преплићу две традиције. Првих пет сцена на мозаицима илуструју легенде из Аквилеје, које је у целини и најопширније изнео Ordericus Vitalis. Последњих шест сцена, које се односе на Марков боравак у Александрији, засноване су на старијој, александријској традицији, чији је латински превод чинио део аквилејске легенде.⁴⁸

У своду јужне хорске капеле св. Климента, на мозаицима из око 1200. године, представљен је циклус од седам сцена посвећен св. Марку. Ове сцене настављају причу започету у капели св. Петра и представљају најстарији циклус *Преношења моштију св. Марка*. Циклус започиње догађајима из Александрије, а завршава се свечаним примањем моштију св. Марка у Венецији.⁴⁹ Опширна легенда о преносу моштију — »Translatio« — потиче од аквилејске традиције, вероватно из VIII века, коју је записао Ordericus Vitalis у XII веку. Ова легенда се првобитно односила на преношење моштију апостола у Аквилеју, што је било повезано с преношењем александријског патријархата у Аквилеју. Касније, венецијанска легенда о преносу моштију св. Марка, највероватније из IX века, допунила је старију причу многим појединостима и пренела је место догађаја из Аквилеје у Венецију.⁵⁰

Трећи циклус посвећен св. Марку из XIII века, у истоименој цркви у Венецији, налази се у јужном делу трансепта и садржи две сцене с темом поновног проналажења изгубљених моштију св. Марка. Ове сцене илуструју венецијанску легенду о премештању моштију св. Марка 1094. године, за време грађења садашње цркве. Но, у приказивању ове легенде, тежиште је стављено на чудесно проналажење моштију — »Inventio« — уместо на историјски чин премештања — »Collocatio« — моштију.⁵¹ У касном XIII веку четврти пут је изведен циклус посвећен св. Марку — на сводовима капеле Зен представљено је дванаест сцена из светитељевог живота (сл. 12). Како овај ци-

Сл. 11. Pala d'oro, Венеција, Св. Марко исцељује Аниана (према W. F. Volbach, *Gli smalti...*)

Fig. 11. Pala d'oro, Venise, Saint Marc guérissant Anian (d'après W. F. Volbach, *Gli smalti...*)

kon der christlichen Ikonographie I, 170—173; O. Demus, *op. cit.*, 1/1, 64.

³⁹ Σ. Πελεκανίδης, *Καστοριά I*, Θεσσαλονίκη 1953, 254—256; Αδδν πόπουλος, *Σχεδιάσμα ιστορίας της Θρησκευτικής ζωγραφικής μετά την "Αλωσιν, Αθήναι* 1957, 113—125; I. D. Stefânesciu, *La peinture religieuse en Valachie et en Transylvanie, depuis les origines jusqu'au XIXe siècle*, texte, Paris 1932, 70, 154, 156, 212, 299, 331, 332; Π. Μιјовић, *op. cit.*, 176—178.

⁴⁰ K. Weitzmann, *op. cit.*, 119—164, fig. 8, 10, 11; R. A. Lipsius, *op. cit.*, II/2, 329—336.

⁴¹ W. F. Volbach, *op. cit.*, 3, 33—38, tavv. XXXVII—XLI; E. Coche de la Ferté, *L'Art de Byzance*, Paris 1981, 182., 442—443, figs. 160—162; S. Bettini, *Venedig, die Pala d'Oro und Konstantinopel*, *Der Schatz von San Marco in Venedig*, Milano 1984, 33—62; O. Demus, *op. cit.*, 1/1, 65—66; J. LafontaineDosogne, *Histoire de l'Art byzantin et chrétienne d'Orient*, Louvain-la-Neuve 1987., 178.

⁴² R. A. Lipsius, *op. cit.*, II/2, 332—334.

⁴³ R. A. Lipsius, *op. cit.*, II/2, 346—351.

⁴⁴ R. A. Lipsius, *op. cit.*, II/2, 348—353; O. Demus, *op. cit.*, 1/1, 58—60.

⁴⁵ W. F. Volbach, *op. cit.*, 3; O. Demus, *op. cit.*, 1/1, 65—66.

⁴⁶ B. H. Лазарев, *op. cit.*, 231, 241, 245—246; O. Demus, *op. cit.*, 1/1, 247—253; II/1, 215—218.

⁴⁷ O. Demus, *op. cit.*, 1/1, 58—65, figs. 63—66, 1/2, pls. 38—51.

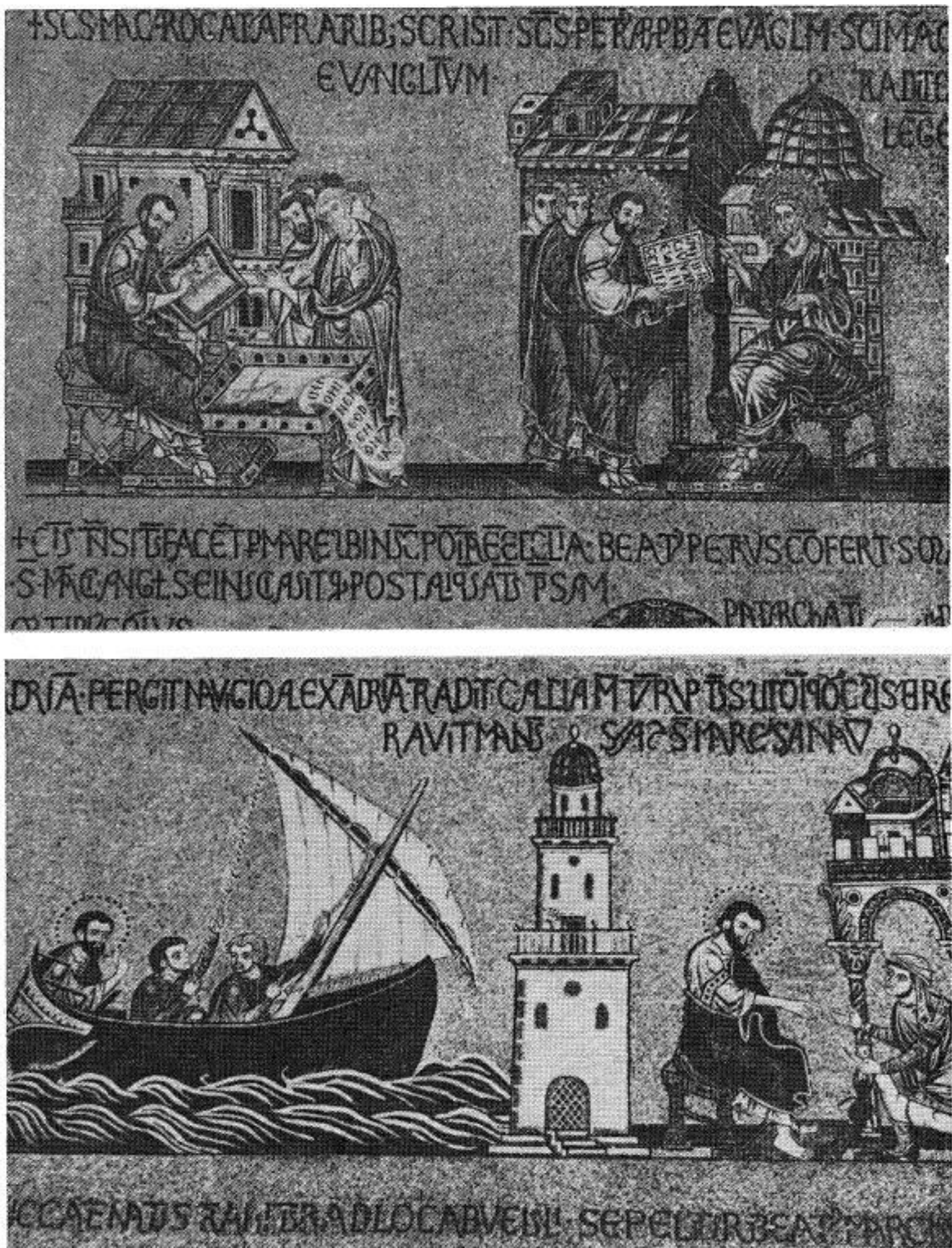
⁴⁸ R. A. Lipsius, *op. cit.*, II/2, 346—351.

⁴⁹ O. Demus, *op. cit.*, 1/1, 65—71, figs. 67—69, 1/2, pls. 63—69.

⁵⁰ R. A. Lipsius, *op. cit.*, II/2, 346—353.

⁵¹ O. Demus, *op. cit.*, II/1, 5, 27—32, H/2, col. pls. 7, 8, pls. 33, 50; R. A. Lipsius, *op. cit.*, II/2, 353.

³⁸ *Lexikon der christlichen Ikonographie*, von Hans Aurenhammer, Lief. III, Wien 1961, 217—218; *Lexi-*

Сл. 12. Црква св. Марка, Венеција, капела Зен, Св. Марко пише јеванђеље, Св. Марко показује јеванђеље апостолу Петру, Св. Марко путује у Александрију и Св. Марко исцељује Аниана (према О. Demus, The Mosaics...)

Fig. 12. Saint-Marc, Venise, Chapelle Zen. Saint Marc écrivant l'Évangile; Saint Marc montrant son Évangile à l'apôtre Pierre; Saint Marc voyageant à Alexandrie et Saint Marc guérissant Anian (d'après O. Demus, The Mosaics...)

клус илуструје венецијанску легенду о животу апостола Марка, то су већином изостављене сцене које се догађају у Аквилеји, а уместо њих су се појавиле нове, везане за Венецију и њену предодређеност да поседује и чува мошти јеванђелиста.⁵²

Овај четврти циклус посвећен св. Марку, у капели Зен, био је изгледа увод за још једно представљање легенде о преношењу моштију на фасадама цркве. Циклус *Преношења моштију св. Марка*, настао у XIII веку, касније је рестаурисан, па се само изнад врата — Porta Sant' Alipio — сачувао првобитни мозаик: *Свечано уношење моштију св. Марка у цркву*. На овој композицији видљива је тежња да се на самом улазу у цркву нагласи важност поседовања реликвија светитеља и да се прикажу најважније личности државне и црквене хијерархије из XIII века, времена настанка мозаика, иако се приказани догађај преношења моштију одиграо у IX веку, 828—829. године.⁵³

Поред оволиког броја циклуса посвећених св. Марку у венецијанској цркви Св. Марка, опширан циклус од двадесет и четири сцене постојао је у крипти катедрале у Аквилеји. Међутим, ове сцене су више илустровале живот и делање Хермагоре и Фортуната но што су се односиле на св. Марка, који се појављивао само на почетку циклуса.⁵⁴

Св. Марко је у XIV веку био приказан још једном у истоименој цркви у Венецији. На мозаицима из 1342—1354. године, међу апостолима у куполи баптистеријума цркве налази се сцена са св. Марком. У темену куполе представљен је Христос, који држи свитак са налогом апостолима да уче и да се крсте, а око њега низ сцена у којима дванаесторица апостола крсте. Св. Марко је приказан како крсти у Александрији.⁵⁵ Ови мозаици иконографски подсећају на минијатуру из рукописа *Хомилија Григорија Назијанског*, Paris, gr. 510, fol. 426v, о којој је већ било речи.

Циклус св. Марка се у Венецији, у истом веку, у више наврата представљао: са петнаест сцена на Сребрној пали (Paliotto) из раног XIV века, затим на Празничној пали (Pala feriale) из 1345. године, Паола Венецијана и његових синова Луке и Бованија, са седам сцена из живота св. Марка.⁵⁶

Постоје још неки примери илустровања циклуса св. Марка западњачког типа, као што су: ковчежић из Рајхенауа из прве половине XIV века, Градо ретабл из св. Еуфемije из 1372. године, вез из музеја Клини у Паризу.⁵⁷

Сви ови опширни циклуси посвећени св. Марку, почев од најстаријих мозаика из Венеције, представљају иконографски посебну групу, која има додирних тачака с византијском традицијом. Теме које се у њима обрађују потичу већим делом из латинских варијанти *Дела* апостола Марка и различитих легенди аквилејског или венецијанског порекла. Због тога се илустрације ових тема удаљују од тока, видљивог од IX века, у византијској уметности.

На основу до сада сачуваних представа св. Марка од ранохришћанских споменика, мозаика, минијатура, фресака, и дела примењене уметности, закључујемо да се његов лик појављивао најпре с јеванђелистима, а затим са дванаесторицом апостола. Сцене из живота: проповед, крштавање, и мученичка смрт, чиниле су од IX века део циклуса или целина. посвећених дванаесторици апостола у византијској уметности. Од XI века почело је приказивање јеванђелиста и апостола Марка на иконама, минијатурама и на фрескама сликаног црквеног календара и наставило се његово представљање у циклусима посвећеним апостолима. Емаљ цариградског порекла за олтар св. Марка, са преплитањем двеју црквених традиција, представља спону између византијског и венецијанског схватања, насталог на основу локалних легенди и култа, који су постали део државне политике.

⁵² O. Demus, *op. cit.*, II/1, 185—191, II/2, col. pl. 78, pls. 337—340; R. A. Lipsius, *op. cit.*, II/2, 346—353.

⁵³ O. Demus, *op. cit.*, II/1, 192—205, II/2, pls. 347., 351—354.

⁵⁴ O. Demus, *op. cit.*, II/1, 60.

⁵⁵ На свитку су речи из јеванђеља: Мат. 28, 19; *Lexikon der christlichen Ikonographie*, 1, 170; A. Robertson, *The Bible of St. Marc*, London 1898, 348—350.

⁵⁶ H. R. Hahnloser, *Opere occidentali dei secoli XII—XIV*, Il Tesoro di San Marco, II, Il Tesoro e il Museo, Firenze 1971, 152—154, tavv. CXLI—CXLIII; G. Fiocco, *Le Pale feriali*, Il Tesoro di San Marco, La Pala d'oro, Firenze 1965, 115—120, tav. LXXX, LXXXII, LXXIX. ⁵⁷ D. Demus, *op. cit.*, 325, n. 42.

Scènes de la vie de saint Marc dans l'art byzantin

MIRJANA GLIGORIJEVIĆ - MAKSIMOVIĆ

Marc l'Évangéliste est un des personnages les plus importants de la tradition chrétienne, mais les informations que l'on possède sur sa vie sont plutôt maigres. Son nom est mentionné dans le Nouveau Testament, mais ce n'est qu'à partir du IIIe siècle que l'on vit se constituer à Alexandrie une tradition selon laquelle saint Marc aurait été le fondateur de l'église de cette ville. Vers le milieu du IVe siècle furent rédigés les apocryphes des Actes des Apôtres. La légende aquilé-

enne de saint Marc ne date que du milieu du VIIe siècle, alors que celle de Venise remonte seulement au début du IXe.

A Alexandrie il existait, au commencement du IVe siècle un martyrium ou un oratoire placé sous l'invocation de saint Marc; plus tard il fut transformé en église, entourée d'un cimetière; en outre, il y subsiste aussi une liturgie traditionnelle consacrée à saint Marc.

Marc, en tant qu'apôtre et évangéliste, fut souvent représenté dans l'art byzantin, en particulier avec les autres évangélistes aux côtés du Christ, de la Vierge et de Jean Baptiste; son portrait précédait les manuscrits de l'Évangile, contenant généralement son symbole. À partir du IVe siècle saint Marc était représenté dans la peinture monumentale en compagnie des apôtres, le plus souvent dans les scènes que l'on appelle liturgiques, alors qu'en sa qualité d'évangéliste il était peint dans les pendentifs.

Dans l'art byzantin un groupe à part est constitué par les scènes qui illustrent la vie de saint Marc, apôtre et évangéliste. De la période commençant par le IXe siècle seuls trois sujets traités nous sont parvenus: sa prédication de l'Évangile, le sacrement de baptême administré par ce saint et son martyre.

Les scènes de prédication de saint Marc subsistent dans des psautiers byzantins, tels que celui de Chloudov (fol. 17) du XIe siècle (fig. 1) et celui qui est conservé au Musée Britannique Add. 19 352 (fol. 19v) et qui remonte à l'année 1066 (fig. 3); les scènes en question nous sont parvenues aussi sur les ivoires, sur celle que l'on appelle la Chaire de Grado et qui date d'avant le Xe siècle (fig. 2), ainsi que celle qui existait à l'église des Saints Apôtres à Constantinople.

Les scènes d'administration du baptême ont été conservées sur l'ivoire de la Chaire de Grado, dans le manuscrit contenant les Homélies de Grégoire de Nazianze, Paris, gr. 510 (fol. 426v) datant d'autour de l'année 880 (fig. 4) et sur la Pala d'oro, émail exécuté en 1105 (fig. 5).

Les scènes de prédication et d'administration du baptême figurant sur les miniatures des psautiers, des Homélies et sur les mosaïques de Constantinople appartiennent au cycle des douze apôtres, tandis que celles de prédication et d'administration du baptême, représentées sur les ivoires et sur les émaux, appartiennent au cycle de saint Marc. On peut suivre ces scènes qui s'échelonnent entre les IXe et XIIe siècles et elles illustrent l'enseignement de l'Évangile, la légende alexandrine de saint Marc et les Actes de ce saint.

Les scènes du martyre de saint Marc, fort nombreuses, sont réparties sur une longue période, comprise entre les IXe et XVIIe siècles, voire XVIIIe. Ces scènes font partie, à leur tour, du cycle des douze apôtres et du ménologe. Le cycle consacré aux douze apôtres comprend deux sortes de représentations: bastonnade de saint Marc et supplice consistant à traîner son corps sur un sol raboteux, tandis que dans les scènes figurant dans les ménologes il y en a trois: portrait en pied ou en buste de saint Marc, bastonnade et le supplice consistant à traîner son corps sur un sol raboteux.

Le cycle des douze apôtres comprend les scènes de martyre de saint Marc évoquées sur une miniature qui décore les Homélies de Grégoire de Nazianze, Paris, gr. 510 (fol. 32v) (fig. 6) et sur le portail de bronze donnant accès à la basilique Saint Paul hors les murs, à Rome, datant de 1070. À en juger par des analogies avec les scènes susmentionnées, on pourrait affirmer que c'est au même cycle des apôtres qu'appartiennent aussi: la scène remontant à la fin du XIe siècle ou au début du XIIe, qui est peinte à l'extrémité nord-est du mur oriental dans la chapelle à

l'étage au-dessus du diaconicon de Sainte Sophie d'Ohrid, ainsi que la partie inférieure de la fresque exécutée entre 1356 et 1360 sur le pilastre nord-est du naos à l'église de la Vierge de Matéitoh (fig. 7).

Les scènes du martyre de saint Marc qui font partie du cycle des douze apôtres comprennent, vers la fin du IXe siècle, les représentations de la bastonnade, au XIe siècle, celles de la bastonnade et du supplice consistant à traîner le corps de ce saint sur un sol raboteux, tandis que vers la fin du XIe siècle et vers le milieu du XIVe elles n'évoquent que ce dernier supplice.

Dans les illustrations des ménologes, les scènes les plus anciennes remontent au XIe siècle et l'on voit y paraître aussi bien un portrait en pied de saint Marc dans un manuscrit de Tbilissi (A 648) que le supplice décrit ci-dessus et peint dans une icône sinaïte, celle-ci faisant partie d'un tétraptique qui a tout d'un ménologe. La date du 25 avril est illustrée par le portrait de saint Marc en buste ou en pied sur les fresques du ménologe peintes à Gračanica en 1321/1322, à Dečani entre 1348 et 1350 (fig. 8) et à Kozia, en Valachie, en 1386.

Les scènes du martyre de saint Marc représentées dans les ménologes nous sont parvenues dans le synaxaire de la bibliothèque auprès du siège du Patriarcat de Jérusalem, Hierosolym. (Ag. Sava) 208, du XIIe siècle, sur une fresque de Treskavac exécutée entre 1334 et 1343 (fig. 9), dans un ménologe enluminé au XIVe siècle et conservé à Oxford, à la bibliothèque Bodleian; toutes ces scènes s'appuient sur la tradition alexandrine et sur les Actes de saint Marc. Dans des manuscrits latins on rencontre, en outre, les scènes de lapidation de ce saint.

Des scènes similaires appartenant au cycle des douze apôtres ou à celui du ménologe étaient fréquentes dans la peinture postbyzantine aussi.

En plus de ces trois sujets relatifs à saint Marc, il existe des cycles qui illustrent la vie de cet apôtre d'une manière circonstanciée. Sur l'ivoire appelée la Chaire de Grado figurent deux autres scènes évoquant les événements de sa vie qui auraient eu lieu à Alexandrie (fig. 10), tandis que la Pala d'oro contient un cycle de dix scènes (fig. 11), fondées à la fois sur les traditions alexandrine, aquilénne et vénitienne.

À Saint Marc de Venise cinq cycles consacrés au patron de cette église ont été créés au cours du XIIIe siècle: dans la chapelle dédiée à saint Pierre, dans celle de saint Clément, dans le transept méridional de l'église, dans la chapelle Zen et sur la façade (fig. 12), tandis que c'est au XIVe siècle que remontent la scène décorant le Baptistère, le cycle du Paliotto et celui de la Pala feriale. En Occident, on connaît les cycles de saint Marc exécutés sur le coffret de Reichenau, sur le retable de Sainte Euphémie à Grado et sur une broderie au Musée de Cluny, à Paris. Ces cycles touffus consacrés à saint Marc illustrent pour la plupart les variantes latines des Actes de saint Marc, ainsi que les légendes aquiléennes et vénitiennes racontant les épisodes de la vie de ce saint et qui, pour ce qui est de l'iconographie, ont certains points de contact avec la tradition byzantine. Cependant seules les scènes sur émail, d'origine constantino-politaine, constituent un lien véritable entre la tradition orientale et celle de l'Occident.